

ВІДГУК

**офіційного опонента на рукопис дисертації Томаченка Олександра
Володимировича «Політика України у галузі шкільної історичної освіти
(1991-2009 рр.)», подану до захисту на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук за спеціальністю
07.00.01 – Історія України**

Процес розбудови української політичної нації потребує виваженої та осмисленої політики держави щодо формування історичної пам'яті прийдешньої генерації українців. Серед іншого це пошук шляхів суспільного консенсусу навколо знакових подій власної історії, «примирення» протилежних візій минулого, прагнення відновити історичну пам'ять та справедливість, належне вшанування визначних історичних подій та постатей. Відтак формування історичної свідомості та історичної пам'яті сьогодні як ніколи залишається стратегічною метою шкільної історичної освіти. Переосмислення політики України у галузі шкільної історичної освіти, місце та роль у ній сучасних українських істориків, заслуговує на спеціальне дослідження. Дисертація здобувача уможливить частково заповнити ці прогалини. Зважаючи на це, поява такої праці є явищем позитивним, **актуальним**. А вибір теми дослідження О. В. Томаченка є цілком виправданим.

У вступі містяться всі необхідні компоненти, які належним чином розкриті. Здобувач вдало обґрунтував актуальність теми дослідження, визначив хронологічні рамки роботи, її мету. Вміло окреслив комплекс дослідницьких завдань, які необхідні для її реалізації, добре сформулював об'єкт і предмет дослідження, його практичне значення. *Однак у нас викликає запитання що до визначення верхньої межі дисертації. Автор обумовлює її 2009 р., «втратою після 2009 р. загалом поступальних змін в означеній сфері». (С. 7). Чи не логічно було б завершити дисертацію 2010 р. Власне до березня цього року на посаді міністра перебував І. О. Вакарчук, якого справедливо вважають першим міністром - реформатором освіти за часи незалежної України. І як влучно*

зауважив дисертант повернення до реформ «стало можливим внаслідок перемоги Революції гідності». (С. 8). Тоді можливо і до вказаної останньої події?!

Предметом свого дослідження О. В. Томаченко обрав правові засади, форми та методи діяльності державних органів влади, наукових та освітніх установ України в ділянці шкільної історичної освіти. Не викликає заперечень і наукова новизна роботи. Автор в комплексі досліджує політику України у галузі шкільної історичної освіти впродовж 1991–2009 рр. Дослідник детально аналізує законодавчу базу, що сприяла оновленню історичної освіти. Заслужовує уваги вміння автора узагальнити діяльність органів влади, освітніх установ, громадськості до нових підходів стосовно викладання історії. Автор уточнює періодизацію розвитку історичної освіти в незалежній Україні. З'ясовує чинники формування історичної свідомості суспільства, та історичної пам'яті молоді. Цінним в теоретичному та прикладному аспектах дисертації є те, що автор зі знанням справи пропонує практичні рекомендації щодо удосконалення шкільної історичної освіти в сучасних умовах. Це дає підстави вважати, що елементи наукової новизни вдало сформульовані, а їх кількісні та кваліфікаційні особливості відповідають нормативним вимогам.

Відзначимо на загал вдалу побудову структури дисертації, що сприяє вирішенню поставлених завдань. Представлена до захисту робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків. Захоплює список використаних джерел і літератури, який нараховує 699 позицій. (С. 182-258). *Та, мабуть, закралася прикра технічна помилка на с.182, де переліку використаних джерел та літератури передує заголовок. «Перелік використаних джерел», що в самому заголовку звужує використану автором дослідницьку базу.*

Здобувач вдало урізноманітнив дисертацію використавши численні **додатки.** (С. 259-286). Це перелік указів та розпоряджень президентів України дотичних тематиці. Таблиці, що містять розподіл навчальних годин з історії, зміст та структуру шкільної історичної освіти. Кольорові діаграми, які засвідчують результати анкетувань. Отримані та структуровані в додатках дані,

як і більшість матеріалів дослідження становлять важливе практичне значення. Водночас вважаємо, що результати дослідження подані в таблицях і діаграмах потребують більш детальнішого обґрунтування та аналізу.

У першому розділі «Історіографія, джерела, методологія дослідження» дисертант детально проаналізував праці своїх попередників щодо обраної теми. Цілком правомірним видається поділ історіографічного доробку на чотири групи. Це дозволило здобувачеві, охопити та проаналізувати широке коло літератури, критично підійти до висвітлення окремих аспектів питання (С.19). Розглядаючи стан вивчення проблеми в українській історіографії та змістовно проаналізувавши цей науковий доробок, дослідник справедливо констатує, що спеціального дослідження, присвяченого тематиці дисертації немає, а освітню політику держави автор вдало характеризує як «складне мінливе явище» . (С.16).

Однак серед великого розмаїття видань поза увагою автора залишився певний пласт зарубіжної літератури. Залучення таких матеріалів дало б можливість здобувачеві узагальнити та систематизувати здобутки закордонних вчених, які досліджували питання управління освітою, тощо. Провести певні паралелі, зробити порівняльний аналіз.

Джерельна база дослідження досить широка та різноманітна. Позитивом є те, що здобувач розділив джерела на шість умовних груп. Дисертант використав неопубліковані архівні матеріали, опубліковані збірники документів і матеріалів мемуари, опрацював шкільні навчальні програми, підручники та посібники з історії України, матеріали періодики, електронні ресурси, результати анкетувань.

Автор детально дослідив матеріали ЦДАВО України. Зокрема - документи 166 фонду (Міністерство освіти України). Простежив організаційні засади становлення системи освіти в Україні на зорі незалежності. Дослідив основні напрями та аспекти оновлення її змісту та викладання. На підставі протоколів засідань Міністерства освіти України критично відобразив підходи відомства

до переосмислення змісту навчального процесу в умовах незалежності, спинив увагу на проблематиці шкільних курсів історії України, пов'язаних з ними навчальних предметів.

Дослідник ретельно опрацював ряд документів із фондів обласних архівів. Зокрема Державних архівів Рівненської, Волинської та Львівської областей. На підставі аналізу численних справ автор простежив рівень виконання управліннями освіти обласних державних адміністрацій, міськими і районними відділами освіти рішень, наказів, письмових вказівок, інструкцій центральних органів державної влади щодо розвитку освіти.

Автор дослідив матеріали пов'язані з процесом становлення нових методологічних засад в історичній науці, оцінив процес ліквідації в історії «білих плям», фальсифікацій і спотворень історичних подій. Дисертант розшукав та вдало проаналізував навчальні програми з історії України, періодику, фахові видання освітян та ін. Розглянув актуальні проблеми історичної науки, здобутки й труднощі оновлення в Україні шкільної історичної освіти через призму нових ідей вчених-істориків та вчителів освітніх закладів.

Надзвичайно змістовним виглядає параграф 1.3. першого розділу дисертації, де автор детально розглядає методологічні підходи для висвітлення своєї теми (С. 46). Автор вміло використав принципи історизму, об'єктивності пізнання, системності і комплексності, цілісності і всебічності, що дозволило йому з'ясувати зміст проблеми, виявити хронологічну послідовність подій, встановити взаємозв'язок різних складників державної політики щодо вітчизняної шкільної історичної освіти обраного періоду.

У другому розділі «Формування змісту та законодавчих основ викладання історії» автор розкриває процеси переосмислення в Україні історичного минулого та відтворює трансформацію правових засад шкільної історичної освіти на початках незалежності

У підрозділі 2.1. «Причини, сутність, способи, результати

переосмислення історичного процесу» автор розглядає головні чинники які спричинили кардинальні зміни у суспільно-політичному та культурному житті українського суспільства на зорі незалежності. Справедливо наголошує, що саме національний фактор став тим фундаментом який активізував не лише діяльність творчої інтелігенції, а й пробудив до суспільно-політичної активності широкі верстви населення. (С.58-59). Це привело, на думку дослідника до появи нових товариств, громадсько-політичних організацій які своєю діяльністю привертали увагу громадськості до культурно-освітніх процесів в Україні, порушували пекучі питання національної історії, принципово висловлювалися за її об'єктивне висвітлення (С. 60). Беззаперечно поділяємо з автором тезу про те, що об'єктивне висвітлення заборонених сторінок української історії сприяло зростанню авторитету вітчизняної історичної науки. *В цілому погодившись з автором те, що «переосмислення історичного процесу пов'язане з людською свідомістю» (С.63). все ж вважаємо, що автор занадто детально аналізує поняття та структуру суспільної свідомості, присвятивши цьому кілька сторінок тексту, що власне виходить за межі поставлених дослідником завдань. (С.63-66).*

Дисертант детально зупинився на результатах переосмислення історичного процесу у середовищі професійних істориків, насамперед численних академічних установ. Розглянув десятки нових видань, які опублікували раніше замовчувані або фальсифіковані події національної історії, аналізує здобутки колективів національних академічних установ, які істотно вплинули на науково-дослідний процес у сфері вітчизняної історії.

На підставі аналізу документів автор окреслив нові завдання шкільної історичної освіти на поч. 1990-х рр, її пріоритети, з'ясував нову структуру історичної освіти, проаналізував нові навчальні програми, детально розкрив періодизацію шкільної історії України, детально відобразив нову тематику в підручниках з історії України. Автор висновує, що українська шкільна історична освіта обрала новий шлях, паралельно з побудовою власної держави, що обумовило зміни в багатьох сферах: ідеології, історичній науці, освіті,

культури та ін.

У підрозділі 2.2. «Творення нормативно-правової бази шкільних курсів історії» охарактеризовано правову базу на підставі якої функціонувала шкільна історична освіта України впродовж окресленого періоду. Автор детально проаналізував, більше півсотні нормативно-правових актів, які мали безпосередній вплив на формування в Україні політики історичної пам'яті. Розглянув десятки проектів концепцій шкільної історичної освіти, які так і не були втілені в життя. Відтак цілком логічним постає висновок дослідника про те, що «суспільно-політичне значення цих нормативно-правових актів було обумовлено необхідністю усунення конфронтаційних моментів з масової свідомості українського суспільства, як однієї з передумов формування консолідованої української політичної нації». Більш того, чиновники від держави нав'язують суспільству, те як потрібно уявляти своє минуле, створюють «потрібний» синтез теперішнього з минулим. (С.104).

Третій розділ «Наукове та навчально-методичне забезпечення викладання історії в школі. Реакція суспільства» складається з двох підрозділів. У першому «Оновлення змісту навчальних програм та його відображення у підручниках й посібниках» автор акцентує увагу на призначенні навчальної програми з історії. Зокрема окреслює основні домінанти оцінки навчальної програми як державного нормативного документу, пропонує *«враховувати наступні положення: чітко зрозуміти суть державницьких позицій щодо освіти (політику у сфері освіти); принципи державної політики в галузі освіти; кількісну і якісну діяльність державних (законодавчих і виконавчих) органів влади; брати до уваги засади міжнародних правових актів, що стосуються освіти; сприйняття освітніх процесів суспільством загалом та учасниками навчально-виховного процесу (учнями, педагогами, батьками) зокрема»* (С.121).

Що важливо, дисертант детально аналізує процес змін в основі української історичної освіти. У ході синтезу автор виокремлює чотири періоди згаданого процесу: «...1989–1992 рр.; 1992–1996 рр.; 1996–2005 рр.; 2005–2009

рр. Кожен з цих періодів пов'язаний з появою принципово нового програмового документа в його змістовому наповненні» (С. 123).

Автор вдало проводить паралелі між посиленням процесом новацій у змісті шкільної історичної освіти та діяльним переосмисленням історії держави. Зокрема, йдеться про висвітлення окремих історичних подій та історичних процесів ХХ ст. Спостерігаємо перехід від радянської схеми історії України (концепції «спільної вітчизни») до відхилення ідеї стадіальності розвитку соціалізму (С.124). Дисертант детально простежує зміни які домінують у процесі висвітлення історії України після здобуття незалежності. Справедливо відзначає, що на противагу ідеологічним штампам і стереотипам приходить «національна історія» як складова процесу державотворення (С.126).

Особливу увагу автор приділив аналізу змісту навчальних програм 2001 р. Детально зупиняється на основних чинниках, які принесли суттєві зміни. Головними з них слушно вважає «реформування загальноосвітньої середньої освіти, перехід на 12-річний термін навчання, запровадження 12-бальної системи оцінювання навчальних досягнень та системи тематичного оцінювання, продовження ліквідації «білих плям» в історії, нове трактуванням історичних подій та явищ (С.131).

Здобувач виділяє чотири етапи створення шкільних навчальних посібників з історії. Автор підкреслює, що важливий вплив на зміни що до нових підходів у трактуванні історії впродовж 1991–2009 рр. мали дослідження багатьох вітчизняних істориків-науковців та освітян-практиків. Серед них автор виокремлює та аналізує цікаві ідеї знаних істориків, Н. Яковенко, В. Смоля, І. Гирича, Я. Грицака.

У підрозділі **3.2. Сприйняття громадськістю нових підходів до викладання історії** дисертант розглядає та аналізує погляди та роздуми дослідників про зв'язок між історичними подіями та розумінням історії як навчальної дисципліни. Автор як приклад наводить роздуми І. Михальчишина та А. Фещенко (стаття в журналі «Рідна школа» (1998 р.): «Сьогодні наші

країні, її громадянам необхідно мати історичну культуру. І де, як не в школі, в навчальному курсі історії можна започаткувати оформлення такої культури? Без належної культури історичного мислення можна легко заблукати» (С. 155).

Похвальним є те, що автор провів опитування учнів, та їх батьків. З'ясував та проаналізував їх сприйняття місця та ролі шкільної історичної освіти в системі загальноосвітніх навчальних закладів. Результати опитування дозволили автору зробити цікаві висновки. Відрадно, що «для переважної більшості опитаних учнів (74 %) історія України є в числі основних предметів в школі. Відверто насторожує інше. 71,6 % учнів вважають, що держава не зацікавлена в об'єктивному висвітленні історичних подій, фактів в шкільному курсі історії» (с. 165). Автор підсумовує, що отримані результати досліджень за період 1991–2009 рр. дають підстави стверджувати, що питання пов'язані з шкільною історичною освітою не залишались поза увагою громадян України. (С. 172).

Водночас вважаємо, що вартувало використати цікаві дискусії в пресі та медіях щодо якісного наповнення змісту історичних підручників та посібників. Пригадаймо, що свого часу відбувалися і судові процеси між авторами підручників та «героями» певних параграфів. Такі факти були б цікаві для читачів.

Серед зауважень і занадто розлогі речення якими автор намагається висловити свої думки. Наприклад на С.67, 91, 105.

Водночас зауваження та рекомендації, які містяться у відгуку носять насамперед рекомендаційний характер.

Дисертація О.В. Томаченка є самостійною науковою працею. Її теоретичні результати та наукові положення свідчать про єдність змісту та особистий внесок дисертанта у розробку важливої проблеми, квінтесенцією якої є державна політика України у галузі шкільної історичної освіти на зламі ХХ-ХХІ ст.

Запропоновані у праці нові концептуальні підходи є належно аргументовані, а її основні положення викладені у публікаціях, виступах на наукових конференціях, «круглих столах», семінарах та краєзнавчих читаннях для вчителів, включно з міжнародними. Зміст автореферату відповідає рукопису дисертації.

Дисертація О.В. Томаченка “Політика України у галузі шкільної історичної освіти (1991-2009 рр.)” написана на належному науково-методологічному рівні, відповідає вимогам ДАК Міністерства освіти і науки України (п. 11 “Порядку присвоєння наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника” затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567), а її автор Томаченко Олександр Володимирович заслуговує присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – “Історія України”.

Офіційний опонент:

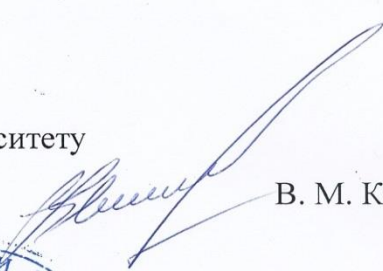
кандидат історичних наук,

доцент кафедри

новітньої історії України

Львівського національного університету

імені Івана Франка

В. М. Качмар

